

Старостіна А.О., д.е.н., проф., завідувач кафедри міжнародної економіки КНУ ім. Т. Шевченка, Кравченко В.А., к.е.н., доц., завідувач НДС «Центр економічних досліджень» КНУ ім. Т. Шевченка

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНІ РИЗИКИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ТА УГОРСЬКИХ КОМПАНІЙ¹

Досліджуються зовнішньоторговельні ризики в діяльності українських компаній на угорському ринку та угорських компаній на українському. Проведено порівняльний аналіз зовнішньоторговельних ризиків українських та угорських компаній та вплив на них світової фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: світова фінансово-економічна кризи, підприємницький ризик, зовнішньоторговельні ризики, Угорщина.

Исследуются внешнеторговые риски в деятельности украинских компаний на венгерском рынке и венгерских на украинском. Проведен сравнительный анализ внешнеторговых рисков украинских и венгерских компаний и влияние на них мирового финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: мировой финансово-экономический кризис, предпринимательский риск, внешнеторговые риски, Венгрия.

Foreign trade risks in activity of the Ukrainian companies in Hungary and Hungarian companies in Ukraine are investigated. Comparative analysis of the Ukrainian and Hungarian companies' foreign trade risks is conducted. Influence of the world financial-economic crisis on the enterprise risks is revealed.

Key words: world financial-economic crisis, enterprise risk, foreign trade risk, Hungary

Постановка проблеми. Українська держава за 20 років своєї незалежності пройшла значний шлях до розбудови ефективної економіки, здатної давати адекватні відповіді на виклики сучасного світу. Розвиток будь-якої національної економіки в сучасних умовах як на макро-, так і на мікрорівні відбувається під все більшим впливом глобалізаційних процесів, які невпинно розмивають міждержавні кордони. Українська економіка за критерієм участі країни у міжнародній торгівлі є однією з найбільш відкритих, про що наочно свідчать показники її експортної (відношення експорту до ВВП) і імпоротної квот (відношення імпорту до ВВП), які у 2009 р. становили 74% та 87% відповідно [1]. Одним із активних зовнішньоторговельних партнерів України є Угорщина, співробітництво з якою енергійно розвивається з початку 90-х років, коли на міжнародній арені постали дві незалежні держави, що виникли на місці бувших соціалістичних республік. Особливо динамічним у зовнішньоекономічному співробітництві був період 2000–2008 років, за час якого товарообіг зріс з 493 млн. дол. до 2650 млн. дол. На жаль, на стан зовнішньоторговельних українсько-угорських відносин негативно вплинула світова фінансово-економічна криза 2007–2009 рр.

Висока міра відкритості вітчизняної економіки свідчить не лише про те, що Україна стала невід'ємним учасником світогосподарського поділу праці, але й про те, що її суб'єкти міжнародних економічних відносин (як окремі підприємства, так і держава) виступають генераторами та реципієнтами різноманітних видів підприємницьких ризиків.

Світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. ще більше підсилила ризикованість сучасного бізнес-середовища. Аналіз, проведений фахівцями Департаменту з економічних та соціальних питань ООН, свідчить про те, що в 2007–2009 рр. більшість держав світу зіткнулися з найгіршою економічною кризою з часів Другої світової війни. Характеризуючи передумови глобальної кризи, лідери 20 найбільш потужних країн світу на своїй зустрічі в жовтні 2008 року особливу увагу звернули на вкрай незадовільний стан управління ризиками. «Часи високих темпів зростання світової економіки у поєднанні із довготривалим періодом стабільності її розвитку у попереднє десятиріччя обумовили пошук учасниками ринку високої доходності для своїх інвестицій без адекватної оцінки ризиків, що їх супроводжують, та призвели до того, що вони не проводили добросовісного аналізу напрямків інвестування своїх ресурсів. В той же самий час на вразливість фінансової системи вплинули такі чинники, як недостатня урегульованість процедури випуску цінних паперів, неефективні методи управління ризиками, поява на ринку все більш складних та непрозорих фінансових інструментів та надмірне використання фінансового левериджу. Регуляторні органи в низці розвинутих країн не змогли адекватно оцінити та управляти ризиками, які виникли на фінансових ринках...» [2]. Аналізуючи перебіг світової економічної кризи, чл.-кор. НАН України В.Д. Базилевич також відзначає, що одна із головних її причин полягає у зниженні ефективності управління ризиками на рівні професійних учасників фінансового ринку – фінансових інститутів, що спровокувало виникнення проблем із ліквідністю [3, с. 5].

1. Стаття підготовлена на основі результатів спільного українсько-угорського науково-дослідного проекту «Комплексний підхід до моделювання та забезпечення економічної безпеки та управління ризиками в транзитивній економіці», профінансованого Міністерством освіти, науки молоді і спорту України. Партнери проекту – економічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка та факультет економіки та управління бізнесом Університету Дебрецена.

Отже, як ми бачимо, розгортання світової фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр. значною мірою обумовлено суттєвими недоліками в стані ризик-менеджменту. Зазначимо також, що провали в управлінні ризиками стосуються країн різного рівня розвитку. По-друге, недостатній рівень управління ризиками виявився притаманним всім рівням економічної діяльності – від суб'єктів підприємницької діяльності та громадян-споживачів (мікрорівень) до органів державного управління (макрорівень). По-третє, проблеми з ризик-менеджментом спіткали суб'єктів економічної діяльності практично всіх галузей економіки.

В сучасній економіці ефективне управління підприємницькими ризиками є обов'язковою умовою для збереження та зміцнення конкурентних позицій вітчизняних підприємств. Особливої актуальності вміння управляти підприємницькими ризиками набуває для компаній, які ведуть зовнішньоторговельну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні теоретичні та практичні аспекти управління підприємницькими ризиками достатньо широко вивчаються вітчизняними та закордонними фахівцями. Зокрема, сутність ризиків в діяльності підприємств, їх види та методи управління досліджуються в працях В. Віглінського, В. Вяткіна, В. Гранатурова, Ю. Катеринославського, Л. Макаревича, Н. Хохлової, Г. Чернової та інших вітчизняних та закордонних фахівців. Зовнішньоторговельні ризики розглядаються в працях В. Кормишева, О. Дегтярьової, К. Захарова, В. Бочарнікова, А. Захарова, А. Ціганока.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на існуючий значний теоретико-практичний доробок вітчизняних та закордонних вчених, в рамках вивчення проблематики управління підприємницькими ризиками ще не повною мірою висвітлені проблеми, пов'язані із ризиками зовнішньоторговельної діяльності українських компаній за кордоном та закордонних компаній в Україні.

Метою даної статті є аналіз зовнішньоторговельних ризиків в діяльності українських компаній на ринку Угорщини та угорських на ринку України.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоторговельні ризики: сутність та види. Зовнішньоторговельні ризики відносяться до числа підприємницьких ризиків, які є невід'ємною рисою підприємницької діяльності, і означають такий його стан, який полягає в існуванні можливості недосягнення запланованих цілей внаслідок впливу на діяльність підприємства тих або інших імовірних подій, що призводить до постійного відтворення стихійності ринкових відносин [4, с. 5]. З практичної точки зору зовнішньоторговельний ризик можемо розглядати як комбінацію події, яка впливає на зовнішньоторговельну діяльність підприємства, ймовірності цієї події та її наслідків, що унеможливають досягнення запланованих цілей і в остаточному підсумку позначаються на доходах власників підприємства. В економічній літературі нараховують декілька десятків видів зовнішньоторговельних ризиків [5, с. 163]. Усі вони можуть бути розбиті на дві великі групи – ризики країни (або країнові ризики) та ризики конкретної зовнішньоторговельної операції (операційні ризики). Відповідно до цієї класифікації в діяльності підприємства виділяються наступні види ризиків.

1. Макроекономічні країнові ризики – виражаються в стабільності розвитку економіки країни.
2. Макрофінансові країнові ризики – виражаються в можливості погашення і обслуговування зовнішніх боргів.
3. Валютні країнові ризики – виражаються в нестабільності валютного курсу.
4. Політичні країнові ризики – виражаються в нестабільності політико-правових чинників.
5. Цінові ризики, пов'язані з невизначеністю майбутніх цін на товари, що поставляються компанією.
6. Контрагентські ризики, пов'язані з надійністю партнера по зовнішньоторговельному контракту.
7. Контрактні ризики, пов'язані з недоліками в підготовці зовнішньоторговельного контракту.
8. Транспортні ризики, пов'язані з доставкою товарів.
9. Інформаційно-маркетингові ризики, пов'язані з недостовірною інформацією про ринкову кон'юнктуру.
10. Митні ризики, пов'язані з невірним митним оформленням товарів.
11. Внутрішньофірмові ризики, пов'язані з недоліками в діяльності підрозділів компанії.
12. Ринкові ризики, пов'язані зі зміною ринкової кон'юнктури, діяльністю конкурентів, поведінкою споживачів.

Для збору первинної інформації щодо стану управління зовнішньоторговельними ризиками в листопаді-грудні 2009 р. було проведено низку експертних інтерв'ю з українськими та угорськими фахівцями, серед яких були співробітники Міністерства економіки України, Українського союзу промисловців і підприємців, Посольства Угорської республіки в Україні та Посольства України в Угорській республіці. Експертам було запропоновано відповісти на ряд запитань анкети, за допомогою яких було б можливо встановити які саме ризики є найбільш загрозливими для угорських підприємств, які працюють на українському ринку, та, відповідно, українських – на угорському.

Зовнішньоторговельні ризики: угорські компанії. Найбільш загрозливими експерти вважали політичні країнові ризики, що пов'язано із дією наступних чинників (табл. 1). Як практично одно-стайно стверджують всі експерти, найбільш негативним фактором ризику, який загрожував діяльності угорських підприємств в Україні, є крайня нестабільність нормативно-правової бази ведення бізнесу. В країні в 2009 році, як і протягом попередніх років, існувала практика частого зміни нормативно-правової бази. Як Верховна Рада України, так і Кабінет Міністрів продовжують приймати закони та інші нормативно-правові акти з порушенням вимог необхідної процедури їх розробки та прийняття. Так, зокрема, негативно вплинули на міжнародний рейтинг країни, а відповідно і сприяли підвищенню політичних ризиків України, дії влади, спрямовані на різке зростання суверенно-

го боргу держави. Експерти звертали увагу і на нестабільну базу оподаткування діяльності українських та угорських компаній. Яскравим прикладом порушення законних прав угорських компаній слугувала ситуація із поверненням ПДВ підприємствам-експортерам. По-друге, експерти вказували і на суто політичну нестабільність, яка проявлялася в різкій конфронтації всіх гілок української влади, які звинувачують одне одного в діях, що спричиняють збитки українській економіці. При цьому широко використовуються фактичний матеріал, який як з боку Президента, так і з боку Кабінету Міністрів, яскравими фарбами змальовує катастрофічну ситуацію в соціально-економічному становищі України. На думку експертів, суттєво шкодило іміджу української держави звинувачення Президента України на адресу Прем'єр-міністра у діях, які ведуть Україну до дефолту. Все це негативно позначалося на намірах закордонних, в тому числі і угорських, інвесторів, які за існуючих умов політичної невизначеності вимушено призупиняли реалізацію своїх проєктів. По-четверте, великі проблеми в діяльності угорських підприємств виникали внаслідок того, що українські органи влади мають нерегламентовані законодавством функції та повноваження. Зокрема, достатньо типовим є намагання представників практично всіх силових відомств – пожежного нагляду, митниці, прокуратури, міліції тощо втручатися в діяльність підприємств.

Таблиця 1. Зовнішньоторговельні ризики українських та угорських компаній на ринках країн-контрагентів (2009 р., узагальнена експертна оцінка).

Рейтинг зовнішньоторговельних ризиків			
для угорських компаній, які ведуть бізнес в Україні			для українських компаній, які ведуть бізнес в Угорщині
1 група. Високий ступінь ризикованості			
1	Політичні країнові ризики		Макроекономічні країнові ризики Макрофінансові країнові ризики Валютні країнові ризики
2	Макрофінансові країнові ризики		
3	Валютні країнові ризики		
4	Макроекономічні країнові ризики		Цінові ризики
2 група. Середній ступінь ризикованості			
5	Митні ризики		Політичні країнові ризики
6	Транспортні ризики		Ринкові ризики
7	Контрагентські ризики		Внутрішньофірмові ризики
8	Контрактні ризики		Інформаційно-маркетингові ризики
3 група. Низький ступінь ризикованості			
9	Цінові ризики		Контрактні ризики.
10	Внутрішньофірмові ризики		Контрагентські ризики
11	Інформаційно-маркетингові ризики		Митні ризики
12	Ринкові ризики		Транспортні ризики

Проте, як зазначають експерти, вищезазначені ризики впливають більшою мірою на діяльність малого та середнього бізнесу. Великі підприємства, на відміну від малих та середніх, більш успішно протидіють політико-правовим ризикам, які виступають для них головними чинниками загрози для діяльності в Україні. Для більшості інших видів зовнішньоторговельних ризиків великі підприємства, які вже достатньо довго ведуть свій бізнес в Україні, знайшли, на думку експертів, адекватні та ефективні методи управління. Для малого та середнього бізнесу найбільш загрозливим в рамках політичного країнового ризику, як вважають експерти, виступає т.зв. ризик «місцевого чиновника», який намагається використати фінансові ресурси компаній на вирішення потреб місцевої громад. Інші три види ризиків з числа країнових – макроекономічні, макрофінансові та валютні були в 2009 році, на думку експертів, менш загрозливими для діяльності угорських підприємств, ніж політичні. В підтримку цієї тези можна розглядати наступні аргументи. По-перше, експерти достатньо скептично віднеслися до можливості суверенного дефолту України (про який дуже наполегливо згадували українські фахівці), вважаючи, що валютні заощадження населення України є достатніми для того, щоб запобігти будь-якій гіпотетичній можливості невиконання Україною своїх зобов'язань. По-друге, зусилля влади по порятунку фінансового сектора свідчили про те, що влада не допустить банкрутства системних банків, а отже, не буде і колапсу всієї української банківської системи. По-третє, розрахунки відносно валютного курсу, які експерти (незалежні та великих компаній) проводили ще на початку 2008 року, свідчили про її переоціненість стосовно євро на 40%. Тому подальше різке зниження курсу гривні, яке відбулося восени 2008 року, не стало для них ризиком.

Суттєве місце серед зовнішньоекономічних ризиків угорських компаній, які торгують з Україною, належить митним ризикам, які експерти розташували на 5-му місці. Проблема полягає в тому, що недосконале нормативно-правове забезпечення митного оформлення експортно-імпортних операцій надає широкі можливості співробітникам митниці для визначення цінової бази товарів, що імпортуються в Україну. Її суб'єктивне завищення дозволяє нараховувати більші митні податки для сплати в бюджет.

Зазначимо також наявність суттєвої різниці між українською та угорською статистикою угорського імпорту. Така суттєва різниця, окрім різної методології обліку, може бути також пояснена і значним обсягом контрабандних поставок товарів, які ніяк не обліковуються вітчизняною статистикою. Така ситуація, в свою чергу, призводить до необхідності посилення митного податкового тиску на інших, законослухняних, учасників зовнішньоторговельних операцій, тобто підвищує їх ризики.

Зовнішньоторговельні ризики: українські компанії. Перш за все, зазначимо, що у випадку із українськими компаніями, які працюють на ринку Угорщини, експерти визначили за доцільне розглядати зовнішньоторговельні ризики великих компаній, з одного боку, та малих і середніх – з іншого. Це обумовлено особливостями торговельно-економічного співробітництва України і Угорщини, малий та середній бізнес в якому представлений в основному в рамках прикордонного співробітництва, а великий – є повноправним учасником міждержавних інвестиційних та торговельних відносин. Треба також мати на увазі і той факт, що зовнішньоекономічне співробітництво між Україною та Угорщиною здійснюється у двох площинах. Одна із них – це співробітництво між офіційно зареєстрованими в своїх країнах угорськими та українськими фірмами. Інша площина пов'язана із зовнішньоекономічними відносинами, які виникають між угорськими компаніями та фірмами, якими хоча і володіє український капітал, юридично вони не є резидентами України. Експертні оцінки ризиків та методів управління ними в нашому випадку стосувалися лише діяльності фірм-офіційних резидентів України. Серед найбільших офіційних українських компаній, які ведуть бізнес із Угорщиною, експертами називалися ЗАТ «Дунаферр» (металургія), ЗАТ «Ukrenergy trade» (торгівля електроенергією) і Захонський логістичний центр (транспортно-логістичні послуги).

Перші три місця, за рейтингом загрозливості, як для малих, так і для великих компаній, в 2009 р. займали макроекономічні, макрофінансові та валютні ризики. Таке становище пов'язано, головним чином, із впливом світової фінансово-економічної кризи на соціально-економічне становище Угорщини. Так, протягом 2009 року ВВП впав на 7%, а національна валюта – форинт знецінилася (відносно гривні) на 36 відсотків. При цьому, протягом року, спостерігалася значна волатильність національної валюти, що позначилося на високому місці, яке надали експерти цьому виду зовнішньоторговельних ризиків.

Таким саме чином експерти поставилися і до макроекономічних та макрофінансових ризиків, які набули надзвичайної гостроти в кінці 2008 та протягом 2009 року. Уряд Угорщини був вимушений в жовтні 2008 р. звернутися за допомогою до Євросоюзу та МВФ, які погодились відкрити Угорщині спільну кредитну лінію обсягом в 25,1 млрд. дол. Допомога з боку МВФ (15,7 млрд. дол.) стала рекордною за обсягом, оскільки майже в 10 разів перевищувала квоту Угорщині у фонді. Звичайно, експерти ставилися дуже обережно до здатності уряду Угорщини провести необхідні скорочення бюджетних видатків для того, щоб виконати вимогу МВФ, що позначилося на високому місці макрофінансових ризиків. На думку експертів, саме зазначені види зовнішньоторговельних ризиків негативно вплинули на активність українських компаній на угорському ринку в 2009 році. Політичні ризики, на думку експертів, не дуже заважали зовнішньоекономічній діяльності українських компаній, оскільки протягом 2009 року цілковито ясною стала картина відносно зміни правлячої влади в 2010 р. За даними рейтингів та обґрунтованою оцінкою соціологів та експертів-політологів, правляча соціалістична коаліція в 2010 р. буде змінена правими силами, які почнуть проводити соціально-економічні реформи певного напрямку, які та їх наслідки, отже, не будуть несподіванкою для українських бізнесменів.

Зовнішньоторговельні ризики: порівняльні особливості. Порівняння рангів загрозливості українських та угорських компаній дозволяє виявити спільні та специфічні риси між ризиками компаній України та Угорщини. По-перше, одними із найбільш загрозливих, які розташовувалися на однакових місцях, для компаній обох країн були макроекономічні та макрофінансові ризики, що, головним чином, було обумовлено однаково тяжким станом економік, в який вони потрапили під впливом світової фінансово-економічної кризи та помилок своїх урядів.

По-друге, звертає на себе увагу відмінність у розташуванні політичного країнового ризику. Якщо для угорських компаній він очолює рейтинг, то для українських – входить до групи із середнім ступенем ризику. Така різниця, певним чином, пояснюється соціально-політичним становищем України та Угорщини. Якщо в Україні протистояння між різними політико-економічними угрупованнями в 2009 році досягло свого апогею, то в Угорщині, починаючи із середини року, дані всіх соціологічних опитувань свідчили про те, що в 2010 р. за результатами парламентських виборів відбудеться зміна влади. Отже, керівництво українських компаній, знаючи прогнозовану розстановку політичних сил, не вважало політичні чинники сильно ризикованими.

По-третє, повністю співпадає один із одним склад другої групи ризиків (середня ступінь) для угорських компаній із третьою групою (низький ступінь) для українських компаній. Цю групу ризиків можна назвати «мікроекономічними», оскільки її компоненти відображають ризики, пов'язані із проведенням бізнес-операцій між компаніями і ризики доставки вантажу від продавця покупцю.

Таким чином, угорські компанії, які торгують з Україною, стикаються, крім високих ризиків макrorівня, також із значними ризиками на мікрорівні. Поєднання високого та середнього ступеню ризикованості, які притаманні макро- та макrorівням зовнішньоторговельних операцій, вкрай негативно відбивається на бізнесі угорських компаній, оскільки їх керівництву практично неможливо контролювати фактори, які спричиняють появу макро- та мікроризиків.

Третя група ризиків є неоднорідною, оскільки складається як із внутрішніх ризиків компанії, так і частини ризиків мікрорівня. Для українських компаній ризики з цієї групи мають середній ступінь ризикованості, а для угорських – низький. Це свідчить про те, що угорські підприємці, на відміну від своїх українських партнерів, добре володіють інформацією про стан справ на українському ринку, можуть певним чином прогнозувати цінові коливання на ринках, які вони обслуговують та тримають під контролем внутрішньофірмові фактори ризиків.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Порівняльний аналіз зовнішньоторговельних ризиків в діяльності українських та угорських компаній на ринках країн-партнерів дозволив дійти наступних висновків. По-перше, на базі класифікації зовнішньоторговельних ризиків на ризики країни та ризики конкретної зовнішньоторговельної операції здійснено виділення 12 видів ризиків: 4 країнових та 8 операційних. По-друге, аналіз результатів експертного опитування показав існування трьох груп зовнішньоторговельних ризиків, які відрізняються ступенем ризикованості. По-третє, проведений порівняльний аналіз зовнішньоторговельних ризиків засвідчив тісну залежність їх структури від стану трансформаційних процесів. Рейтинг ризиків, з якими стикаються українські компанії в Угорщині, та угорські в Україні, наочно віддзеркалює це становище. Подальші дослідження в сфері зовнішньоторговельних ризиків доцільно зосередити на вивченні практичних методів управління ними, які застосовують українські та угорські компанії.

Література

1. The Global Enabling Trade Report 2010 [Електронний ресурс] // World Economic Forum: [сайт] – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2010.pdf – Назва з екрану.
2. Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/11/20081115-1.html>. – Назва з екрану.
3. Базилевич В.Д. Розвиток фінансового ринку в сучасних умовах / В.Д. Базилевич // Фінанси України. – 2009. – №12. – С. 5–12.
4. Старостіна А.О., Кравченко В.А. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять «глобалізація» та «підприємницький ризик») // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія «Економіка», – 2011. – № 128. – С. 5–11.
5. Логистика, эффективность и риски внешнеэкономических операций / [Захаров К.В., Бочарников В.П., Захаров А.К. и др.] ? К.: ИНЭКС, 2006. – 237 с.